

Οικονομικές σχέσεις στὸν μοναχισμό τῆς Αἰγύπτου κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ*

Ἡ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν, ἂν καὶ θεωρεῖται συχνὰ ὡς λιγώτερο σημαντικό καὶ μόνον ἐξωτερικὸ ζήτημα στὸν ἱστορικὸ βίον τῆς Ἐκκλησίας, ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιατί συγκεκριμενοποιεῖ τὴν τομὴ πού κάνει τὸ ἔργο τοῦ Εὐαγγελίου μέσα στὶς κοινωνικὲς σχέσεις ἀλλάζοντας ἔτσι τὴν ἱστορία. Αὐτὸ γίνεται ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν ἀναμόρφωση καὶ τὸ σχετικὸ παράδειγμα πού προβάλλεται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν σχέσεων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου μὲ τὰ αἰτήματα πού θέτει ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος πρὸς τὸν κόσμον μέσα στὸν ὁποῖο ζεῖ καὶ δρᾷ. Καθοριστικὸ, συνεπῶς, γιὰ τὸ θέμα μας εἶναι τὸ πῶς συντελεῖται ἡ διαμόρφωση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία καὶ πῶς οἱ σχέσεις αὐτὲς ἐπιδιώκεται νὰ χαρακτηρίσουν τὴ μοναστικὴ κίνηση κατὰ τὴ δημιουργία τῆς τὸν 4^ο αἰῶνα, μιὰ κίνηση, πού προγραμματικὰ ἀποτελεῖ μιὰ ἐπανενεργοποίηση τοῦ βιώματος τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας στὶς νέες συνθήκες τοῦ 4^{ου} αἰῶνα. Γιὰ λόγους χώρου θὰ ἐπικεντρωθοῦμε στὴν περιοχὴ τῆς Αἰγύπτου.

Οικονομικὲς σχέσεις στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία

Βεβαίως, ἐμβληματικὴ εἶναι καὶ παραμένει ἕως σήμερον ἡ εἰκόνα τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ κοινοβίου, στὸ ὁποῖο «πάντες... οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσιν καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν» (Πράξ. 2, 44-45) καὶ ἡ κλάση τοῦ ἄρτου καὶ ἡ διδασχὴ συντελοῦνταν μὲ κοινὰ γεύματα (Πράξ. 2, 46). Μολονότι οἱ ἔννοιες τοῦ ἐπιχειρεῖν καὶ τῆς συνετῆς οἰκονομικῆς διαχείρισης ἐπαινοῦνται καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Κύριον ὡς εἰκόνα γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόοδο καὶ βίωση τοῦ Εὐαγγελίου, σὲ καμμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ

* Ὁ Δημήτριος Μόσχος εἶναι Λέκτορας Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ΕΚΠΑ.

συνδεθεί αυτή ή προκοπή με έξυψωση του πλούτου και πολύ περισσότερο της φιλαργυρίας (σέ άτομικό επίπεδο) ή της εκμετάλλευσης του αδύναμου, του έργατη κ.λπ. όπως δείχνουν πάμπολλα περιστατικά, παραβολές κ.λπ. από τα Ευαγγέλια. Έδώ υπάρχει και μιὰ παράδοση στην προφητική παράδοση του έβραϊσμοῦ, ἀλλὰ και σὸν ἴδιο τὸ Νόμο, μετὴ φιλόανθρωπη μεταχείριση τῶν κατ' ἔξοχὴν ἀδυνάμων χηρῶν καὶ ὄρφανῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δούλων, τὸ Σαββατικὸ ἔτος κ.λπ. Ὅλα αὐτὰ ἀποκορυφώνονται στὸ νέο ἦθος τοῦ Ευαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ νίκη κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἀνγὴ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ποὺ θὰ ὀλοκληρωθεῖ μετὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία ἀποκοτῶν νέα σωτηριώδη διάσταση γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ νέες σχέσεις ὡς πρόγευση τῆς Βασιλείας γίνονται πράξη πρῶτα στὸ κοινόβιο τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ καὶ λίγο ἀργότερα στὴ συμφωνία τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, ὅπου οἱ ἐξ ἔθνῶν Χριστιανοὶ ἀναλαμβάνουν νὰ φροντίσουν τὴν ἱεροσολυμιτικὴ Ἐκκλησία («μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν», Γαλ. 2, 10), στὴν ἴδια Ἐκκλησία, ὅπου διδάσκεται ἡ καταδίκη τῆς ἐπιβολῆς τῶν πλουσίων στὴ νεογέννητη χριστιανικὴ κοινότητα εἰς βάρος τῶν πτωχῶν (Ἰακ. 4,13 - 5,6). Δὲν εἶναι, λοιπόν, καθόλου τυχαῖο ὅτι ἀποτελεῖ μόνιμη μέριμνα τῶν λειτουργιῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἡ συντήρηση τῶν πτωχῶν μαζί με τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ γενικώτερη κινητοποίηση τῆς συμμετοχῆς τῶν πιστῶν σὲ κοινὸ ταμεῖο μετὴ τις ἀπαρχές καὶ τις δεκάτες, ποὺ συνεχίζουν τὴν ἰουδαϊκὴν πρακτικὴν. Αὐτὸ τὸ βλέπουμε σὲ κείμενα ὅπως ἡ Διδαχὴ τοῦ τέλους τοῦ 1^{ου} αἰ.¹, καὶ παρὰ τὴν επέκταση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ ὅλη τὴν κοινωνία στὸ α' μιστὸ τοῦ 3^{ου} αἰῶνα, ἐπανερχονται σὲ κανονικὰ κείμενα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} αἰ., ὅπως οἱ Ἀποστολικές Διαταγές, Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καθὼς καὶ σὲ τοπικὲς συνόδους. Προῖον αὐτῶν τῶν ρυθμίσεων εἶναι καὶ ἡ δημιουργία ἀσφαλιστικῶν δικλείδων ποὺ θὰ διασώζουν τὴ χρηστὴ διαχείριση τῶν ἐκκλησιαστικῶν οικονομικῶν ἀπὸ τὴ μιὰ ἀλλὰ καὶ τὸ εὐαγγελικὸ ἦθος τῆς ἀναδιανομῆς πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τῆς ἔμπρακτῆς ἀγάπης ἀπὸ τὴν ἄλλη². Βεβαίως, ἤδη μέσα ἀπὸ αὐτὲς τις ρυθμίσεις συνειδητοποιοῦμε ὅτι τὸ καλλιεργούμενο εὐαγγελικὸ ἦθος στὸ θέμα αὐτὸ

1. Διδαχὴ 13, 3-7: κείμεν. ἐκδ. Gebhardt/Harnack/Zahn στὴ ΒΕΠΕΣ, τ. Β', Ἀθήνα 1955, σ. 219,34 - 220,2.

2. Τέτοια δικλείδα ἦταν ὁ θεσμὸς τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἡ ἀνεξαρτησία ποὺ ὁ γράφων ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸς εἶχε ἔναντι τοῦ ἐπισκόπου, ὡς ἓνα εἶδος ἀνεξάρτητης ἀρχῆς. Περισσότερα βλ. στὸ ΜΟΣΧΟΥ, Δ., «Τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου - ἐξέλιξη καὶ σχέση μετὴν ἐπισκοπικὴ ἐξουσία», *ΕΕΘΣΠΑ* 42 (2007), 507-533.

άντιμετώπιζε σοβαρά εμπόδια και αυτά ασφαλώς θα πολλαπλασιάσθηκαν από τη στιγμή που μεγάλα τμήματα των ανώτερων κοινωνικών τάξεων προσήλθαν στο Χριστιανισμό αντιμετωπίζοντας την πρόκληση πώς θα συμβιβασθεί ή νέα τους ιδιότητα με την κοινωνική τους θέση. Οί περίφημες όμιλίες πολλών μεγάλων Πατέρων του 4^{ου} αιώνα για τα θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης, είναι ουσιαστικοί μάρτυρες για τη διεργασία σ' αυτό το κοινωνικό στρώμα, στο οποίο άλλωστε άνηκαν και οί ίδιοι οί Πατέρες.

Άσκηση και οικονομικά μέσα

Μέσα σ' αυτή τη μεγάλη εικόνα υπάρχει φυσικά ένα πολύπλοκο σύμπαν από αλληλεπιδρώσες τάσεις και κινήσεις που προέρχονται από την εφαρμογή κατά τόπους και ιστορικές στιγμές του αγιαστικού έργου της Έκκλησίας και χαρακτηρίζουν γενικά την εκκλησιαστική ιστορία. Μέσα στίς τάσεις και ομάδες της αρχέγονης Έκκλησίας υπάρχουν ένθουσιώδεις Χριστιανοί που απαρνούνται μετά το βάπτισμά τους την οικογενειακή ζωή και την πρόσδεση στην τοπική κοινωνία. Είναι περιοδευτές με κάποια λειτουργία στην Έκκλησία (προφήτες), είναι κατόπιν αποτακτικές κινήσεις («υιοί και κόρες της Διαθήκης» στο συριακό χωρο) κ.λπ. Όλοι αυτοί εμφανώς εγκαινιάζουν μια έμπρακτη εφαρμογή της έντολης για πλήρη αποταγή: «εὶ θέλεις τέλειος εἶναι, ὑπάγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δός τοῖς πτωχοῖς» (Ματθ. 19, 21) που συνδυάζεται με τὸν ἀγγελικὸ βίον σὸν ὅποιο «οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ εἰσιν» (Ματθ. 22, 30), εἰδικὰ δὲ σὴν ἐκδοχὴ τοῦ λογίου σὸν κατὰ Λουκᾶν, που φαίνεται νὰ ἀπηχεῖ μὴ ἤδη ἐφαρμοσμένη πρακτικὴ κάποι-ας τάσης μέσα σὴν πρώτη χριστιανικὴ κοινότητα³. Τὸ ἰδεῶδες τῆς πλήρους ἀποταγῆς πρέπει σύμφωνα με τὰ κείμενα νὰ χαρακτηρίζεται γενικά τὸς προφήτες⁴. Ὅμως, ὁ τρόπος που μιλοῦν για τὴν τάξη τῶν παρθένων καὶ τῶν

3. Πρβλ. «οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσιν καὶ γαμίζονται, οἱ δὲ καταξιοθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται οὐδὲ γὰρ ἀποθανεῖν ἐπι δύνανται, ἰσάγγελοι γὰρ εἰσιν καὶ υἱοὶ εἰσιν θεοῦ τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες», Λουκ. 20 34-36. Εἰσαγωγή σὸν μεγάλο θέμα τῆς σχέσεως αὐτῶν τῶν τάσεων με τὸς ἀπαρχὲς τοῦ κατοπινοῦ μοναχισμοῦ βλ. σὸν KRETSCHMAR, G., «Ein Beitrag zur Frage nach dem Ursprung frühchristlicher Askese», *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 61 (1964), σ. 27-67.

4. Πρβλ. «ἐξερχόμενος δὲ ὁ ἀπόστολος μηδὲν λαμβανέτω εἰ μὴ ἄρτον ἕως οὗ αὐλισθῆ· ἐὰν δὲ ἀργύριον αἰτῆ, ψευδοπροφήτης ἐστί» *Διδαχὴ* 11, 6: μν. ἐκδ. σ. 219, 8-10.

ἀποτακτιῶν ἄλλα κείμενα, δείχνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ Χριστιανούς ποὺ βρίσκονταν σταθερὰ μέσα στὴν ἐδαφικὰ ὀρισμένη τοπικὴ Ἐκκλησία, δὲν ἦταν δηλαδὴ περιοδευτές. Ἔτσι, τοῦλάχιστον στὴν περίπτωση τῆς Αἰγύπτου, φαίνεται ὅτι διαθέτουν μιὰ μικρὴ προσωπικὴ περιουσία γιὰ νὰ συντηροῦνται⁵. Ἡ ἄνοδος τοῦ μοναστικοῦ κινήματος αὐτοορίζεται μὲ τρόπο ἐμφανῶς διαφοροποιητικὸ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτή. Στὸ προγραμματικὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀντώνιος μετὰ τὴ διανομὴ τῆς περιουσίας του στοὺς φτωχοὺς τοῦ χωριοῦ του, εἶχε κρατήσει λίγα γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἀδελφῆς του (προφανῶς μένοντας μαζί της): «διέδωκε τοῖς πτωχοῖς, τηρήσας ὀλίγα διὰ τὴν ἀδελφήν»⁶. Κατόπιν, ὅμως, ἀποφασίζει νὰ ἀποχωρισθεῖ καὶ τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα τῆς περιουσίας του καὶ νὰ παραδώσει τὴν ἀδελφή του σὲ κάποια ἀσκητικὴ ὁμάδα μὲ ἄλλες παρθένους. Ἔτσι, παραδίδεται ἐντελῶς στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ὀριοθετεῖ τὸ νέο νόημα ποὺ ἀποκτοῦν παλιὲς καὶ νέες εἰκόνες, ὅπως ἀγγελικὸς βίος, ἀποστολικὸς βίος, ἀποταγὴ κ.λπ. γιὰ τὴ μοναστικὴ ζωὴ: «Ὡς δὲ πάλιν εἰσελθὼν εἰς τὸ κυριακόν, ἤκουσεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου λέγοντος “Μὴ μεριμνήσητε περὶ τῆς αὔριον”, οὐκ ἀνασχόμενος ἔτι μένειν, ἐξεληθὼν διέδωκε κάκεινα τοῖς μετρίοις. Τὴν δὲ ἀδελφὴν παραθέμενος γνωρίμοις καὶ πισταῖς παρθένοις δούς τε αὐτὴν εἰς παρθενίαν ἀνατρέφεσθαι, αὐτὸς πρὸ τῆς οἰκίας ἐσχόλαζε λοιπὸν τῇ ἀσκήσει, προσέχων ἑαυτῶ...»⁷. Στὰ μεταγενέστερα χρόνια ἡ πρακτικὴ τῆς ὄχι ἀπόλυτης ἀποταγῆς καὶ τῆς διατήρησης μικρῆς περιουσίας ἀπὸ τοὺς ἀσκητὲς γιὰ λόγους προσωπικῆς ἀσφάλειας καταδικάζεται στὴ μοναστικὴ γραμματεία μὲ ἐποικοδομητικὲς ἀφηγήσεις⁸. Ἔτσι, τὸ αἶτημα τῆς ἀπόλυτης ἀποταγῆς ἐγκαινιάζει κι ἓνα νέο παράδειγμα οἰκονομικῶν σχέσεων γιὰ τὸν Χριστιανὸ καὶ τὸ σύνολο τῆς Ἐκκλησίας⁹.

5. Βλ. κυρίως KRAUSE, M., «Zur Möglichkeit von Besitz im apotaktischen Mönchtum Ägyptens», σὺν T. Orlandi/F. Wisse (ἐπιμ.), *Acts of the Second International Conference of Coptic Study*, Rome 1985, σ. 121-133

6. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος* 2,5: ἐκδ. Vie d'Antoine/ Athanase d'Alexandrie; introduction, texte critique, traduction, notes et index par Bartelink G.J.M., [SC 400], Paris 1994, σ. 134, 25-26.

7. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος* 3, 1: μν. ἐκδ. σ. 134, 1 - 136, 7.

8. Γεροντικὸν Ἀντώνιος 19: κείμε. ΠΑΣΧΟΥ Π., *Τὸ Γεροντικὸν ἦτοι Ἀποφθέγματα Ἁγίων Γερόντων*, Ἀθῆναι 1970³, σ. 3.

9. Γιὰ μιὰ γενικὴ εἰσαγωγή ὄχι μόνο στὸν αἰγυπτιακὸ, ἀλλὰ γενικὰ στὸ μοναχισμό καὶ τὶς οἰκονομικὲς διαστάσεις του, βλ. MAZZA, M., «Aspetti economici del primo monachesimo orientale. Considerazioni preliminari», σὺν Hestiasis. *Studi di tarda antichità offerti a Salvatore Calderone*, Studi Tardoantichi, Messina 1986 (ἐκδ. τὸ 1988), σ. 301-354.

Οικονομία και αναχωρητική ζωή: έλευθερία, αυτάρκεια, πρόνοια ώς βίωση τῶν ἐσχάτων

Εἶναι προφανές ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ πιὸ ἀκραία ἀναχωρητικὴ μορφή ἀσκήσης χρειάζεται ἓνα μίνιμουμ ὑλικῆς ὑποδομῆς γιὰ νὰ συντηρηθεῖ, πράγμα πὸν συνεπάγεται τὴν ὑπαρξὴ κάποιων οἰκονομικῶν σχέσεων. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, τὸ πῶς οἱ πρωτοπόροι τοῦ ἀναχωρητισμοῦ ἐνσωμάτωσαν τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις μέσα στὸ κεντρικὸ πρόταγμα τῆς μοναστικῆς ζωῆς πὸν εἶναι ἡ προσμονὴ καὶ πρόληψη τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ καταργοῦν ὑστερικὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία πὸν πρέπει νὰ διανυθεῖ μέχρις ἐκεῖ.

Ὅπωςδήποτε, αὐτὸ πὸν μᾶς φαίνεται ξεκάθαρο ἀπὸ τὶς συνθήκες δημιουργίας τῶν πρώτων ἀναχωρητικῶν κοινοτήτων στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Νιτρίας στὰ ὄρια τῆς δυτικῆς γραμμῆς τοῦ Δέλτα, δηλαδὴ τῶν περιοχῶν καθ' αὐτὸ Νιτρίας/σημ. El Barnouj, Κελλίων (πὸν δημιουργήθηκαν περὶ τὸ 340), Σκήτης καὶ Φέρμης καὶ Πέτρας, εἶναι ὅτι αὐτὸ πὸν κυριαρχεῖ στὸν τρόπο ὀργάνωσής τους εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ αυτάρκεια. Καθὼς πολλοὶ θεμελιωτὲς τοῦ ἀναχωρητισμοῦ (μὲ ἐξαίρεση τὸν Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο) δὲν ἦταν ἀπλοὶ ἢ καὶ ἐποχιακοὶ ἐργάτες τῆς γῆς πὸν βρίσκονταν στὶς χαμηλότερες κοινωνικὲς τάξεις, ἀλλὰ ἦταν μικρομεσαῖοι γαιοκτήμονες, ὅπως ὁ Μέγας Ἀντώνιος¹⁰, καὶ ἐξειδικευμένοι καλλιεργητὲς, ὅπως ὁ ἰδρυτὴς τῆς Νιτρίας Ἀμοῦν, πὸν ἦταν βαλσαμουργός¹¹, κατανοοῦμε εὐκόλα ὅτι αὐτὴ ἡ στροφὴ στὴν αυτάρκεια εἶναι προϊὸν ὄχι ἀνάγκης, ἀλλὰ ἐπιλογῆς. Γιὰ τὸν Μέγα Ἀντόνιο μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ Βίο του ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐργαζόταν χειρωνακτικὰ¹² καὶ κατόπιν ἐπιδόθηκε στὴν καλλιέργεια σι-

10. Γιὰ τὸν Μ. Ἀντόνιο μαθαίνουμε ὅτι εἶχε 300 ἄρουρα εὐφορῆς γῆς (ὄπου 1 ἄρουρα ἰσοῦται μὲ 2.756 τ.μ.). Ἄν τὸν συγκρίνουμε π.χ. μὲ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀγροτῶν μᾶς μικρῆς κωμόπολης, ὅπως τῆς Καράνης, τῶν ὁποίων οἱ ἰδιοκτησίες κυμαίνονταν ἀπὸ 20 ἕως 70 ἄρουρα (BAGNALL, R., *Egypt in late Antiquity*, Princeton 1993, σ. 117), ἦταν πλούσιος. Γιὰ τὸν μέσο ὄρο ὅμως τῆς ἐπαρχιακῆς τάξης τῶν γαιοκτημόνων εὐρύτερα τὸν 3^ο αἰ., τῆς ὁποίας ἡ ἰδιοκτησία ὑπολογιζόταν ἀπὸ 500 ἕως 1000 ἄρουρα (BANAJI, J., *Agrarian Change in Late Antiquity. Gold, Labour and Aristocratic Dominance*, Oxford 2001, σ. 111, 114) ἦταν μᾶλλον φτωχός.

11. ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, *Λαυσαϊκόν* (στὸ ἐξῆς ΠΑ) 8, 3: ἐκδ. Bartelink G. J. M., *Palladii Helenopolitani Historia Lausiaca*, Fondatione L. Valla, Milano 1974, σ. 42, 23-27. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ πολύτιμου βάλσαμου ἦταν προσοδοφόρα ἐπειδὴ μεταξὺ ἄλλων λόγω τῆς μεγάλης σημασίας τῆς συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ φοροαπαλλαγῆς (Wagler, P., λ. Balsambbaum, στὸ Pauly, A. Wissowa, G., *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1903 κ.έ. τ. 4,2, σ. 2836-2839)

12. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Βίος 3, 6: μν. ἐκδ. σ. 136, 26.

ταριοῦ καὶ λαχανικῶν ὅταν πῆγε στὸ ἔσω Ὅρος γιὰ νὰ μὴν ταλαιπωρεῖ ὄσους τὸν διακονοῦσαν καὶ νὰ μπορεῖ νὰ φιλοξενεῖ τοὺς περαστικούς¹³. Τὰ ἴδια τὰ κελλιὰ χτίζονταν ἀπὸ τοὺς μέλλοντες νὰ κατοικήσουν μὲ ἀπλὲς τεχνικὲς (μὲ ξεραμένους στὸν ἥλιο πλίνθους), ὅπως μαθαίνουμε γιὰ τὸν Ἰωάννη Λυκοπολίτη¹⁴. Ἡ ἴδια πραγματικότητα περιγράφεται στὴν ἀσκητικὴ ομάδα τοῦ Ἀββά Ὡρο, ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι οἱ παλιοὶ ἀσκητὲς ποὺ ἐργάζονται γιὰ νὰ χτίσουν σὲ μιὰ μέρα τὰ κελλιὰ τῶν νέων¹⁵. Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ αὐτάρκεια κινητοποιεῖ τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μέσο τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ἀναχωρητῆ. Ἀπὸ ὅλες τὶς πηγὲς μαθαίνουμε ὅτι τὸ περιήγημο «ἐργόχειρο» εἶναι ἀπλὲς δραστηριότητες (κατασκευὴ σχοινῶν, καλαθῶν κτ.τ.), ποὺ σὲ ἓνα μικρὸ χωριὸ θ' ἀποτελοῦσε συμπληρωματικὴ μόνον πηγὴ εἰσοδήματος, κυρίως ἀπὸ τὶς γυναῖκες. Ἐδῶ, ὅμως, παρουσιάζεται ὡς παράδειγμα ἐλευθερίας, ποὺ ἐπιτρέπει στὸν ἀσκητὴ νὰ ζεῖ ἤδη ἀνάμεσα στοὺς ἀγγέλους σὲ συνεχῆ προσευχὴ καὶ ὕμνους πρὸς τὸ Θεό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ γίνεται καὶ ἱεράρχηση γιὰ τὸ ποιὲς ἐνασχολήσεις εἶναι πιὸ κατάλληλες γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόοδο καὶ ποιὲς εἶναι λιγότερο (π.χ. ἀντιγραφή χειρογράφων) ἢ εἶναι καὶ ἐπιβλαβεῖς γιὰ τὸν ἀσκητὴ. Στὶς τελευταῖες συγκαταλέγονται γεωργικὲς δραστηριότητες σὲ ἐπιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας¹⁶ ἢ ἡ παρασκευὴ ἐμπορευσίων προϊόντων ποὺ χρειάζονται μεγάλῃ ὑποδομῇ καὶ ἐνασχόληση μὲ τὰ κοσμικὰ, ὅπως π.χ. ὑφασμάτων¹⁷.

Ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἀναχωρητικῆς αὐτάρκειας εἶναι τὸ στοιχεῖο τῆς ἀλληλοβοήθειας, τὸ ὁποῖο ἐκφράζει τὸ ἐναπομένον μέρος τῆς οὐσίας τοῦ ἡθους τῆς Βασιλείας, δηλαδὴ τὴν ἀγάπη, τὴν ἐκδηλούμενη σὲ ἐλεημοσύνη, ἀλληλοβοήθεια κ.λπ. Ἐδῶ, ὑπάρχουν δύο κατευθύνσεις: ἡ μία, πιὸ ἐμφανῆς, εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ἀλλη-

13. Μ. ΑΘΑΝΑΣΟΥ, Βίος 50, 5-7: μν. ἔκδ. σ. 270, 13 - 272, 26.

14. ΠΛ 35, 1: μν. ἔκδ. σ. 168, 3-9.

15. *Ἱστορία τῶν κατ' Αἴγυπτον μοναχῶν* (στὸ ἐξῆς ΗΜ) 2, 11: ἔκδ. Α.-J. Festugière, Brüssels 1961, σ. 38, 65-70.

16. Στὸν λεγόμενον Κανόνα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ὀρίζεται ἡ ἀποφυγὴ τῆς μίσθωσης γῆς ἀπὸ τὸν μοναχὸ καὶ οἱ συναλλαγὲς μὲ τοὺς μεγαλογαιοκτήμονες: *Terram vectigalibus subjectam ne semines, et societates cum dominis ne contrahas* (Antonii magni abbati Regulae, sive Canones, λατ. μετάφ. Abr. Ecchellensis 18 (στὴ μετάφρ. Βενεδίκτου Ἀνιανῆς 13): PG 40, 1068D.

17. Πρβλ. τὴν ἀνώνυμη ἀφήγηση: «Εἶπεν δὲ γέρον... ὁ πλέκων τὴν σειρὰν ἐὰν νήφει μετὰ τοῦ Θεοῦ, πλέκει ἑαυτὸν (sic) στέφανον, ὁ δὲ ψαθὴν ἰσχνὴν θέλει, ὅτι κόπον ἔχει, ὁ δὲ τὰ κόσκινα φυλακῆς, ὅτι εἰς τὰς κόμας αὐτὰ πωλοῦσιν, ὁ δὲ καλλιγράφος χρεῖαν ἔχει ταπεινοῦν τὴν καρδίαν, ἔχει γὰρ τὸ πρᾶγμα ὑψηλοφροσύνην· τὸ δὲ λιτυφικὸν [οὐκ] ἔχω πρᾶγμα, ὅτι πραγματεύεται» *Γεροντικόν*, Ἀνώνυμη συλλογὴ 375: ἔκδ. F. Nau, "Histoires des solitaires égyptiens", *Revue d'Orient Chrétienne* 18 (1913), 141.

λοβοήθειας στο έσωτερικό του δικτύου των αναχωρητικών ομάδων. Αυτό γινόταν στη Νιτρία σε μια πρώτη μορφή κατά την κοινή συνάθροιση με λειτουργία και τράπεζα το Σάββατο το βράδυ. Σταδιακά (μέχρι τις αρχές του 5^{ου} αι.) δημιουργήθηκε ένας οργανωτικός ιστός που περιείχε κοινές εγκαταστάσεις (μαγειρεία, φούρνους, ξενώνες για επισκέπτες) με κεντρική Έκκλησία και σχετικό έξοπλισμό. Γι' αυτά μās αναφέρει ο Παλλάδιος Έλενουπόλεως στη γνωστή μας Λαυσαϊκή Ιστορία και επιβεβαιώνονται από μεταγενέστερα αρχαιολογικά ευρήματα¹⁸. Ο Παλλάδιος μās αναφέρει ότι εργάζονταν όλοι (παρά τις σχετικές επιφυλάξεις που είδαμε) στην παραγωγή ύφασμάτων, ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες τους¹⁹. Ασφαλώς, αυτός ο ιστός δεν θα μπορούσε να συντηρηθεί χωρίς τις ποικίλες δωρεές από πολλές κατευθύνσεις, λαϊκούς επισκέπτες, άλλους μοναχούς κ.λπ. Έχουμε παραδείγματα για δωρεές από καρπούς μέχρι μεγάλα χρηματικά ποσά. Κλασική περίπτωση μεγάλου δωρητή είναι η Μελανία ή πρεσβυτέρα, η οποία, σύμφωνα με μαρτυρία της ίδιας, δώρησε στον Παμβώ 300 λίτρα αργύρου. Ο τελευταίος, όμως, δεν μπήκε καν στον κόπο να τα μετρήσει και έδωσε εντολή στον Οικονόμο της ομάδας να τα μοιράσει άμέσως στα μοναστήρια που βρίσκονταν δυτικότερα μέχρι τη Λιβύη, γιατί αυτά είχαν περισσότερη ανάγκη²⁰. Όταν η Μελανία του επισήμανε το μέγεθος του ποσού, ο Παμβώ της απάντησε χωρίς να σταματήσει το εργόχειρό του ότι Έκείνος στον οποίο τα προσφέρει, που σταθμίζει τα όρη και δεν παραβλέπει ούτε τους δύο όβολους της χήρας, γνωρίζει ασφαλώς πολύ καλά την ποσότητα²¹.

Η γενικότερη συμπερίληψη των δωρεών και των διανομών τους υπό τον γενικό όρο «ἀγάπη» δείχνει και το πλαίσιο κατανόησης όλων αυτών των σχέσε-

18. ΠΑ, 7, 2-5: μν. έκδ. σ. 38,9 - 40,44. Για τα ευρήματα βλ. DESCOEUDERS, G., Kirche und Diakonia: Gemeinschaftsräume in den Ermitagen der Qusur el-Izeila, στο Bridel, Ph. (έπιμ.), EK 8184: Projet international de sauvetage scientifique des Kellia, MSAC, Mission suisse d'archéologie copte de l'Université de Genève; sous la dir. de Rodolphe Kasser, Explorations aux Qouçour el-Izeila lors des campagnes 1981, 1982, 1984, 1985, 1986, 1989 et 1990, τ. Γ' [Texte imprimé] Louvain 1999, σ. 464-517. Αντικείμενα με τα αρχικά ΕΚ (= Έκκλησία Κελλίων), υποδείκνυαν ότι ανήκαν στο κτηματολόγιο της κεντρικής Έκκλησίας της κοινότητας.

19. «Πάντες δὲ οὗτοι ὁθόνην ἐργάζονται ταῖς χερσίν, ὡς εἶναι πάντες ἀνευδεεῖς», ΠΑ, 7, 5: μν. έκδ. σ. 40, 35-36.

20. «Καὶ λέγει τῷ οἰκονόμῳ αὐτοῦ Ὁριγένει· Δέξαι καὶ οἰκονόμησον αὐτὸ πάση τῇ κατὰ Λιβύην καὶ τὰς νήσους ἀδελφότητι· ταῦτα γὰρ τὰ μοναστήρια πένεται πλέον», ΠΑ 10, 3: μν. έκδ. 46, 15-18.

21. Ὅλο τὸ ἐπεισόδιο ΠΑ, 10, 2-4: μν. έκδ. σ. 46,7 - 48,27. Σύμφωνα με τὸ σχόλιο τοῦ Bartelink ἐννοοῦνται ρωμαϊκὲς λίτρες βάρους 327,45 γρ. ἢ μία, ἐπομένως πρόκειται γιὰ περίπου 38 κιλά αργύρου.

ων και τῶν ἀποτελεσμάτων τους. Ἐνῶ μέχρι τότε ἡ λέξις «ἀγάπη» ὡς τεχνικός ὄρος σήμαινε κατὰ κύριο λόγο τὰ κοινὰ γεύματα²², στὰ μοναστικά περιβάλλοντα «ἀγάπη» ἐννοεῖται και ὡς προσφορά δώρων²³, και ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνει κανεῖς ὅτι ἡ συνάφεια κατανόησης τῆς ἀγάπης εἶναι εὐχαριστιακὴ και στὸ πλαίσιο κοινου γεύματος. Αὐτὸ φαίνεται και σὲ ὀρισμένες ἱστορίες τοῦ Γεροντικοῦ, ὅπου περιγράφονται καθημερινές σκηνές ἀπὸ τὴ ζωὴ στὴ Νιτρία. Ὁ Ἀββᾶς Βητίμιος (μᾶλλον τῆς γενιᾶς ποὺ ἔζησε μεταξὺ 380 και 410) προσπαθεῖ νὰ μοιράσει στοὺς γέροντες λίγα μῆλα ποὺ τοῦ ἔχουν δωρίσει – χωρὶς ἐπιτυχία²⁴. Ὁ Ἀββᾶς Βενιαμὴν ἀναφέρει δωρεὰ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἓνα ἀγγεῖο ἐνὸς ξέστου μὲ λάδι γιὰ κάθε μοναχό, ποὺ τοὺς μοιράστηκε και τὴν ἐπόμενη χρονιὰ τὸ κέντρο τῆς Σκήτεως ζήτησε ὅ,τι περισσεύμα ὑπῆρχε. Ὁ Ἀββᾶς Βενιαμὴν ἀναφέρει τὴν ντροπὴ του, ποὺ ἦταν ὁ μόνος ποὺ δὲν ἐπέστρεψε τὸ δοχεῖο σφραγισμένο²⁵!

Ἡ δευτέρη κατεύθυνση, λιγότερο ἐμφανής, εἶναι ἡ ὀργανωμένη παροχὴ φιλανθρωπίας σὲ φτωχοὺς λαϊκοὺς, ἡ ὀποία ἀπαντᾷ περιστασιακά. Στὴν περίπτωση τῶν διηγήσεων γιὰ τὸν Ἀββᾶ Μπανὲ στὴν Κεντρικὴ Αἴγυπτο (περ. 350-400) μαθαίνουμε γιὰ μιὰ πρακτικὴ μὲ περιοδευτικά και ἴσως χαρισματικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα μὲ σχετικὴ διήγηση στὸ κοπτικὸ Γεροντικὸ (ποὺ μετὰ πῆρε μορφὴ ἐνιαίου βίου στὰ ἀραβικά) ὁ Μπανὲ ἀσκήτευε μὲ προσεχη και νηστεία σ' ἓνα μικρὸ σπήλαιο μ' ἓνα ρυάκι. Ἐγινε τόσο γνωστός, ποὺ οἱ ἄρχοντες και οἱ πλούσιοι τῆς περιοχῆς τοῦ ἐμπιστεύονταν τὰ χρήματά τους, και ἐκεῖνος ἐγκατέλειπε τὸ ἀσκητήριό του μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, τὴ Μεγάλη Τεσσαρακοστή, και ἐπισκεπτόταν τοὺς φτωχοὺς, τὶς χῆρες και τὰ ὀρφανὰ τῆς περιοχῆς γιὰ νὰ τὰ μοιράσει, ἐνῶ στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἔτρωγε τίποτε γιὰ 37 ἡμέρες. Προφανῶς, αὐτὸ γινόταν και μὲ ἄλλους ἀσκητὲς τῆς περιοχῆς²⁶. Στὸ θέμα, ὀμως, αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε.

22. Βλ. π.χ. ΚΛΗΜ. ΑΛΕΞ., Παιδαγωγός, 2.1.4-5: ἐκδ. Stählin ἀνατ. μὲ μετάφρ. C. Mondésert, [SC 108], Paris 1965, σ. 16-20, ὅπου ἀναφέρεται ἐπικριτικά σ' ὄσους περιορίζουν τὸν ὄρο «ἀγάπη» σὲ «δειπνάριά τινα κνίσσης και ζωμῶν ἀποπνέοντα».

23. Χαρακτηριστικὴ ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἀρσενίου τὴν ὥρα τοῦ θανάτου του «μὴ φροντίσῃτε ποιεῖν ἀγάπας ὑπὲρ ἐμοῦ· ἐγὼ γὰρ εἰ ἐποίησα ἐμαυτῷ ἀγάπην ταύτην ἔχω εὐρεῖν» (Γεροντικόν, Ἀρσένιος 39: μν. ἐκδ. σ. 10). Ἐδῶ εἶναι ἐμφανεῖς και οἱ δύο ἐννοίες, τῆς προσφορᾶς ἀγάπης και τοῦ δείπνου μὲ στοιχεῖα προσφορᾶς εἰς μνήμην κεκοιμημένου.

24. Γεροντικόν, Ἀχιλλᾶς 2: μν. ἐκδ. σ. 17.

25. Γεροντικόν, Βενιαμὴν 1: μν. ἐκδ. σ. 23-24.

26. Κοπτικὸ Γεροντικὸ 244: ἐκδ. M. Chaine, Le Manuscrit de la version copte en dialecte sahidique des Arophthegmata Patrum, Cairo 1960, σ. 75. Γιὰ τὴν ἀραβικὴ ἐκδοχὴ βλ. Gabra, G.,

Γιὰ νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ πνευματικὴ διάσταση ποὺ ἐνέχει ἡ ἀμοιβαία βοήθεια πρὸς τὶς μικρὲς ἀναχωρητικὲς ομάδες πρέπει νὰ γίνει κατανοητὸ τὸ πλαίσιο ἐρμηνείας τῆς συντήρησης τῶν ἀσκητῶν ποὺ εἶναι ἡ παράδοση στὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ἐπανελημμένα βλέπουμε τὴ θαυματουργικὴ διατροφή ἀπομονωμένων ἀσκητῶν ἀπὸ ἀγγέλους, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ἀββᾶ Ἑλλῆ²⁷, τοῦ Ἀπολλῶ²⁸ ἢ τοῦ Ὡρ²⁹ στὴν Ἱστορία τῶν κατ' Αἴγυπτον μοναχῶν. Προχωρώντας, ὅμως, στὶς ἴδιες καὶ ἄλλες διηγήσεις βλέπουμε ὅτι αὐτὴ ἡ μέριμνα ἔχει ὡς ὄργανα τῆς Πρόνοιας τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους ποὺ λειτουργοῦν οἱ ἴδιοι ὡς ἄγγελοι σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή λιμοῦ ἢ ἀνέχειας. Τέτοιο περιστατικὸ βλέπουμε στὴ διήγηση γιὰ τὸν Ἀββᾶ Ἀπολλῶ, ποὺ κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα εἶχαν στὴ συνοδεία του ἐξαντληθεῖ οἱ προμήθειες καὶ μετὰ ἀπὸ προσευχὴ ἄγνωστοι ἄνθρωποι κατ' ἐντολὴν «μεγάλου ἀνδρὸς καὶ πλουσίου» τοὺς ἔφεραν ποικιλία τροφίμων ποὺ διήρκεσαν μέχρι τὴν Πεντηκοστή³⁰. Ὁ Ὡρ ποὺ τρέφεται ἀπὸ ἄγγελο φυτεῖει στὴ συνέχεια καὶ καλλιεργεῖ γιὰ τοὺς νέους μοναχοὺς ποὺ θὰ ἔρθουν «ἵνα ἐν μηδενὶ λείπωνται τῶν ἀναγκαίων καὶ μὴ πρόφασις αὐτοῖς ῥαθυμίας τις γένηται»³¹. Ἔτσι, ἡ τόσο ἀπόλυτη παράδοση στὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς ἀσκοῦντες ἀπόλυτη ἀποταγὴ βρῖσκει ἀπάντηση στὴν ἐνσάρκωση αὐτῆς τῆς πρόνοιας ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους, μοναχοὺς ἢ λαϊκοὺς καὶ ἡ ἀμοιβαία βοήθεια ἀποκτᾶ μιὰ διάσταση συνέργειας στὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ. Εἶναι προφανὴς ἡ πολλαπλασιαστικὴ ἐπίδραση ποὺ θὰ εἶχε ἡ ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν διηγήσεων σὲ ἄλλους δωρητὲς.

Τὰ πρῶτα κοινόβια: ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη ὡς γνώρισμα τῆς Βασιλείας

Εἶναι πλέον γενικὰ γνωστὸ ὅτι ἡ διαμόρφωση τοῦ κοινοβιακοῦ τρόπου ὀργάνωσης δὲν ἀκολούθησε, ἀλλὰ ἀναπτύχθηκε παράλληλα μὲ τὸν ἀναχωρητικό. Περὶ τὸ 323/4 στὸ Ταβέννησι στὴ Μικρὰ Διόσπολι (Diospolis Parva) ἕνας

«Zur Vita des Bane (Abū Fāna), eines Heiligen des 4./5. Jahrhunderts», *Bulletin de la Societé d'Archéologie Copte*, 29 (1990), σ. 32.

27. HM 12, 3-4: μν. ἔκδ. σ. 93, 14-23.

28. HM 8, 5-6: μν. ἔκδ. σ. 48, 41-49, 43.

29. HM 2, 4: μν. ἔκδ. σ. 36, 24-25.

30. HM 8, 38-41: μν ἔκδ. σ. 62,244 - 63,265.

31. HM 2, 3: μν. ἔκδ. σ. 36, 14-16.

εύσεβης προσήλυτος, ὁ κατοπινὸς Μέγας Παχώμιος, ἴδρυσε μιὰ πρώτη μορφή τοῦ ἀσκητικοῦ κοινοβίου πὸν πῆρε τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα Κοινωνία. Ἡ ἐξέλιξη του εἶναι γενικὰ γνωστὴ καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὶς λεπτομέρειές της³². Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἄλλο πρότυπο ὁργάνωσης τῆς ἄσκησης μὲ ἔμφαση στὶς καλὰ ὁργανωμένες σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀσκητῶν, σχέσεις πὸν περιλάμβαναν καὶ κοινὴ ἐργασία καὶ κοινὴ οἰκονομικὴ διαχειρισί της, ἄρα καὶ νέες οἰκονομικὲς σχέσεις. Ἐπρόκειτο ἀρχικὰ γιὰ ἓνα «ἀγροτικὸ συνεταιρισμὸ» ἀσκητῶν μὲ συγκεκριμένους κανόνες. Ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πηγές μας (κυρίως τὸν ἴδιο τὸν Ἱερώνυμο καὶ τὶς μεταφράσεις τῶν Παχωμιακῶν Κανόνων πὸν ἔκανε καὶ σὲ κάποιον βαθμὸ ἀπὸ τὴ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία) στὴν Κοινωνία ἐπικρατοῦσε τὸ πρωτότυπο γιὰ τὴν ἐποχὴ πρότυπο ἑνὸς κοινοῦ ἀσκητικοῦ βίου, πὸν χαρακτηριζόταν ἀπὸ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία. Στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς μεγάλου τοίχου πὸν περιέκλειε τὴ μονὴ ἀπὸ τὸν κόσμον, ζοῦσαν ὁργανωμένοι σὲ 30-40 “οἴκους” (domi) περίπου 40 μοναχοὶ ἀνὰ οἶκο³³. Οἱ οἴκοι ἦταν ὁμαδοποιημένοι ἀνὰ τρεῖς ἢ τέσσερις μὲ ἐπικεφαλῆς ἓναν προϊστάμενον καὶ ἓναν “δευτεράριον”. Κάθε ὁμάδα ἀναλάμβανε ἓνα εἰδικὸ ἐπάγγελμα ἢ διακόνημα γιὰ τὸ μοναστήρι³⁴ (ραπτική, ὑποδηματοποιία, ἀγροτικὲς δουλειές, κτηνοτροφία κ.λπ.³⁵) ἐνῶ ὑπῆρχε καὶ μιὰ ὁμάδα μικρῶν “οἰκονόμων” γιὰ τὴ σίτιση τῆς μονῆς. Κάθε ἐβδομάδα ὑπῆρχαν καὶ ἐναλλασσόμενα ἐσωτερικὰ διακονήματα γιὰ τὴν προμήθεια σὲ ὑλικά ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ λειτουργικὴ ζωὴ. Ὁ προϊστάμενος ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὁργάνωση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν

32. Μιὰ γενικὴ εἰσαγωγή βλ. στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ DESEILLE, P., *Ὁ παχωμιακὸς μοναχισμὸς* (μετάφρ. Ν. Μπαρούση), Ἀθήναι 1992 (πρωτ. 1980), σ. 13-39. Καλὴ καὶ ἰσορροπημένη παρουσίαση στὸ ROUSSEAU PH., *Pachomius, the making of a community in the fourth century*, Berkeley Calif. 1985. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς Κανόνες βλ. τὸν διεξοδικώτατο σχολιασμὸ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν BACHT, H., *Das Vermächtnis des Ursprungs*. Bd. II, Pachomius, der Mann und sein Werk, Frankfurt 1983.

33. Ὅλες αὐτὲς οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὸν πρόλογο στοὺς Κανόνες τοῦ Ἱερωνύμου σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση στὸ DESEILLE, *Παχωμιακὸς μοναχισμὸς*, ὁ.π. σ. 66-69.

34. Βασικὴ πηγὴ γιὰ αὐτὴ τὴν πληροφορία εἶναι ὁ Ἱερώνυμος, ἀλλὰ νεώτεροι ἐρευνητὲς τὴν ἀμφισβητοῦν (WIPSYZCKA, E., «L'organisation économique de la Congrégation Pachomienne: Critique du témoignage de Jérôme», στὸ EMMEL ST. κ.ἄ. (ἐπιμ.), *Ägypten und Nubien in spätantiker und christlicher Zeit, Akten des 6. Internationalen Koptologenkongresses*, Münster 20-26. Juli 1996, Wiesbaden 1999, ἰδιαίτ. 412-415).

35. Στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῆς μονῆς ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἔχει δικὸ της πλοῖο γιὰ νὰ μεταφέρει τὸ σιτᾶρι τῆς πρὸς πώληση στὴν Ἀλεξάνδρεια (ΠΛ 32, 8-12: μν. ἔκδ.156-160).

πνευματική διαπαιδαγώγηση της ομάδας του και λογοδοτούσε στον μεγάλο “Οικονόμο”³⁶ ή στον Δευτεράριο της Μονής, ενώ ο Γέροντας όλων των μονών βρισκόταν στο Πβαῦ. Παράλληλα με την εργασία υπήρχε ή λειτουργική ζωή με Θ. Λειτουργία κάθε Σάββατο και Κυριακή, κοινή προσευχή πρωί και βράδυ και συνάθροιση για κατήχηση πέντε φορές την εβδομάδα. Στη μονή υπήρχε κοινή τράπεζα το μεσημέρι και για ευπαθείς ομάδες και σκληρά εργαζόμενους και το βράδυ. Υπήρχε ή δυνατότητα να φάει κάποιος βράδυ αντί για μεσημέρι, ή να νηστεύει και να του φέρουν στο κελλί του ψωμί, νερό και αλάτι, δέν μπορούσε όμως να φάει στον κοινό χώρο άλλες ώρες εκτός από τις όρισμένες. Κάθε μοναχός έπρεπε να φέρει συγκεκριμένη ένδυση (έναν ή δύο χιτώνες επίσημους και έναν πρόχειρο, καθώς και κουκούλιο και ραβδί), ενώ παρέδιδε τα «κοσμικά» του ρούχα στον αποθηκάριο του οίκου³⁷. Έπαφή με κοσμικούς και συγγενείς επιτρεπόταν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (κατά την κρίση του προϊσταμένου), ενώ και οι απαραίτητες αποστολές στον κόσμο, έπρεπε να γίνονται με μεγάλη φειδώ και πειθαρχία σύμφωνα με τις αυστηρές οδηγίες του προϊσταμένου, που όριζε τα πρόσωπα, ενώ προβλεπόταν ότι και η διαγωγή τους έξω από το μοναστήρι θα χαρακτηριζόταν από την ίδια πειθαρχία (φαγητό μόνο με την άδεια του επικεφαλής κ.λπ.).

Δυό φορές το χρόνο όλοι οι μοναχοί της Κοινωνίας συνάγονταν επί το αυτό σε δύο σημαντικές ευκαιρίες. Η πρώτη ήταν η έορτή του Πάσχα, για την οποία στους Κανόνες οριζόταν ρητά ότι οι μοναχοί έπρεπε να συνεορτάσουν με πνευματική προετοιμασία και έσωτερική κάθαρση αναλογιζόμενοι το λυτρωτικό έργο του Κυρίου ήμων Ίησού Χριστού. Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται και από τις Κατηχήσεις και επιστολές. Η δεύτερη ευκαιρία ήταν η 13^η Αυγούστου, όποτε και γινόταν απολογισμός των δραστηριοτήτων και της οικονομικής διαχείρισης από κάθε μοναστήρι, διευθετούνταν διαφορές κάθε είδους και ορίζονταν (ή έπαναορίζονταν) οι προϊστάμενοι και υπεύθυνοι για τα διάφορα διακονήματα, μοναστήρια κ.λπ. Αυτή ή διαδικασία προέβλεπε ότι όσες μονές είχαν σημειώσει ζημίες θα καλύπτονταν απ’ όσες είχαν πλεόνασμα.

Για πολὺ καιρό ή οργανωτική άριότητα της Κοινωνίας έρμηνεύθηκε από πολλούς ως ένας οργανωτικός πρακτικισμός με έμπνευση από τη στρατιωτική πειθαρχία, της οποίας υποτίθεται ότι είχε πείρα ό Παχώμιος (παρ’ όλο που οι

36. RUPPERT, F., *Das pachomianische Mönchtum und die Anfänge klösterlichen Gehorsams*, Münsterschwarzach 1971, σ. 320-328.

37. Ανάλυση αυτού του σημείου βλ. στο BACHT, *Vermächtnis* ό.π. II, 31-42.

Βίοι του αναφέρουν καθαρά πώς αυτή η έμπειρία ήταν ελάχιστη). Τα μοναστήρια θεωρήθηκαν ως ένα είδος στρατώνων, και η πειθαρχία ύψιστη αρετή, από την οποία υποτίθεται ότι προήλθε η μοναχική αρετή της υπακοής. Αυτά τα χαρακτηριστικά αντιδιαστέλλονταν με τα κοινόβια του Μ. Βασιλείου, στα όποια ή θεολογία, ή αγάπη και ή ελληνική παιδεία διαμόρφωναν ένα άλλο κλίμα³⁸.

Όστόσο, ή προσεκτική χρήση τών πηγών οδήγησε σε καλύτερη κατανόηση του παχωμιακού έγχειρήματος, πού σε καμμία περίπτωση δέν περιορίζεται σ' ένα στρατωνισμό άσκητών. Το οργανωτικό έγχειρημα του Παχωμίου είχε τα χαρακτηριστικά μιάς βαθειάς πνευματικότητας, άφου ό ίδιος ό Παχώμιος κατανούσε την Κοινωνία με έκκλησιολογικά χαρακτηριστικά, ως όρατή έκφραση τής Έκκλησίας³⁹, ένω το εργασιακό ήθος τών μοναχών διέκρινε ή ήσυχία, ή προσευχή και ή συνεχής άπαγγελία τής Άγίας Γραφής. "Όπως έχει διαπιστωθεί, ή πνευματικότητα αυτή εξέφραζε τόν ίδιο τόν Παχώμιο, τούλάχιστον από λεπτομέρειες του Βίου του, όπου φαίνεται ότι το πρώτιστο γι' αυτόν ήταν ή προσφορά αγάπης στο συνάνθρωπο και ή εργασία τών έντολών του Ευαγγελίου από τόν καθένα και όχι τόσο πολύ ή αρετή τής υπακοής. Σε μιά έξαντλητική διερεύνηση του όρου και τής πρακτικής τής υπακοής σε όλα τα σχετικά κείμενα από τόν F. Ruppert γίνεται σαφές ότι ή υπακοή έπαιξε πολύ μικρό ρόλο στην κατανόηση του Παχωμίου για την κοινοβιακή ζωή, και μόνον μετά την ανάδειξη τών προβλημάτων ήγείας και προσανατολισμού τονίσθηκε ειδικά το στοιχείο αυτό από τόν Θεόδωρο⁴⁰. Αντίθετα, στον Παχώμιο βλέπουμε την πνευματικότητα στην όργανωση τών σχέσεων πού έχει καθαρά έσχατολογικά και έκκλησιολογικά χαρακτηριστικά. Για την συμμετοχή στις δύο έτήσιες συναθροίσεις έξαπολούνταν σύντομες παραινετικές έπιστολές τόσο του ίδιου του Παχωμίου, όσο και τών συνεχιστών του, όπου κατανούμε το νόημά τους. Η συμμετοχή στον έορτασμό του Πάσχα με καθαρότητα και συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία συνοδεύεται από μιά γενναία δόση ιωάννειας θεολογίας, πού συ-

38. Την μεγαλύτερη έπιρροή σ' αυτή την κατεύθυνση άσκησε ή εργασία του DE MENDIETA, A., «Le système cénobitique basilien comparé au système cénobitique pachômien», *Revue de l'Histoire des Religions*, 152 (1957), σ. 31-80.

39. DESEILLE, *Παχωμιακός μοναχισμός*, ό.π. σ. 26-35. Πρβλ. και τις παρατηρήσεις τών TAM-BURRINO, P., «Koinonia. Die Beziehung "Monasterium" - "Kirche" im frühen pachomianischen Mönchtum», *Erbe und Auftrag* 43 (1967), 5-21 και SEVERUS, E. VON, «Das Monasterium als Kirche», στο H. Emonds (έπιμ.), *Enkainia, Gesammelte Arbeiten zum 800jährigen Weihegedächtnis der Abteikirche Maria Laach am 24. August 1956*, Düsseldorf 1956, *ιδιαιτί*. 231-234.

40. RUPPERT, *Gehorsam* ό.π., σ. 376-383.

νάδει με την έρμηνεία του Πάσχα κυρίως υπό την προοπτική της πασχάλειας θυσίας. Η ιωάννεια θεολογία είναι παρούσα σε πολλά σχετικά κείμενα, ενώ εμφανίζεται και σε άποσπάσματα από τους Βίους του Παχωμίου. Έτσι, φαίνεται ότι συνδέεται και με το κεντρικό νόημα της παχωμιανικής κοινωνίας, που είναι ή «καταλλαγή» μεταξύ Θεού και ανθρώπων. Η δεύτερη συνάθροιση φαίνεται εκ πρώτης όψεως να έχει έναν καθαρά τεχνικό-οικονομικό χαρακτήρα, διότι γίνεται γενικός απολογισμός και τοποθετούνται νέα πρόσωπα στα σχετικά διακονήματα των μοναστηριών. Στην πραγματικότητα, όμως, η διαδικασία αυτή έχει σαφώς πνευματικό χαρακτήρα και μάλιστα βασίζεται στο «σαββατικό έτος», που προβλέπει το Λευϊτικό (κεφ. 25). Αυτή η πρακτική έκδοχή της συγκαταρίθμησης στο Λαό του Θεού, τον Ίσραήλ, δεν είναι αυθαίρετη έρμηνεία του Ίερώνυμου, αλλά την υποδηλώνει ο Ώρσισιος στη «Βίβλο» του, όταν απευθύνεται στους μοναχούς με τα λόγια «Άκουε Ίσραήλ, τους κανόνες ζωής, δώσε προσοχή για να μάθης την φρόνησι. Γιατί, Ίσραήλ, γιατί είσαι στην χώρα των έχθρων...»⁴¹. Βασικοί βιβλικοί όροι που υποδηλώνουν τη συγκαταρίθμηση στον έκλεκτο λαό, όπως Ίερουσαλήμ, Πάσχα κ.λπ. παρουσιάζονται και στίς επιστολές έπ' όνόματι του Παχωμίου, που πρέπει να είναι γνήσιες, όταν απευθύνεται (μ' ένα πυκνό, ύπαινετικό και άφοριστικό τρόπο γεμάτο από χωρία της Άγίας Γραφής) σε συνεργάτες του όπως τον Κορνήλιο («δός ανάπαισιν τῷ πνεύματί σου, ίνα Σιών χαρή έν ταῖς ήμέραις τής γενέσεως αὐτῆς»⁴², «μνήσθητι τοῦ Η (Πάσχα) μή έπιλάθη τῶν νεομηνίων, ὃ έστιν αί ήμέραι τής πτωχείας τής κοίτης σου»⁴³) ή ακόμη και σε ὄσους βόσκουν κατοίκια στην έρημο, που τους θυμίζει τη δράση του Θεού στην έρημο (Έπ. 8)⁴⁴.

Μετά τὸ θάνατο τοῦ Παχωμίου ξέσπασε κρίση με την «άνταρσία» ενός ήγουμένου, τοῦ Άπολλωνίου, επικεφαλῆς τής μονῆς Τμουσονς (Μώνχωσις), απέναντι στο σύνδεσμο. Ο Βüchler ανέλυσε ιδιαίτερα τή σχέση Θεοδώρου και Παχωμίου, καθώς και τὶς τοποθετήσεις τοῦ Ώρσισίου και Θεοδώρου απέναντι σ' αὐτήν τήν άνταρσία τοῦ Άπολλωνίου τὸ 346, ὀνομάζοντας ὄλο αὐτὸ τὸ έπεισόδιο “ξριδα περι πτωχείας”. Τὸ πρόβλημα ἦταν ὅτι ἡ μονή Μωνχώσις δὲν δεχόταν νὰ συναποφασίζουν τὰ ὑπόλοιπα μοναστήρια γιὰ τὰ δικὰ τῆς ἔσοδα,

41. Βίβλος Ώρσισίου στο DESEILLE, *Παχωμιακὸς μοναχισμὸς*, ὁ.π. σ. 118.

42. Έπ. 1, 2: κείμ. Η. QUECKE, *Die Briefe Pachoms*, Griechischer Text der Hs W. 145 der Chester Library, Regensburg 1975, σ. 99.

43. Έπ. 1, 8-9: μν. ἔκδ. σ. 99.

44. Έπ. 8: μν. ἔκδ. σ. 112.

ἀλλὰ ἤθελε νὰ ἐπεκτείνεται μὲ ἀγορὲς καὶ ἐπενδύσεις («Ἀπολλώνιος ...ἠθέλησεν ἑαυτῷ παρὰ τὸν κανόνα τῆς Κοινωνίας ἀγοράσαι χρειαίας περισσάς») κι αὐτὸ ὀδήγησε σὲ ἐπέμβαση τοῦ Θεοδώρου ποὺ μίλησε γιὰ παραβίαση τοῦ πνεύματος καί, τελικά, τῆς αὐθεντίας τοῦ ἰδρυτῆ⁴⁵. Μ' αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία κατάρφερε γιὰ ἓνα διάστημα νὰ ἐπανενώσῃ τὴν Κοινωνία. Ὡστόσο, κατὰ τὸν Büchler, ἡ πτωχεία ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὸ Θεόδωρο ὡς μιὰ ἠθικὴ ὑποχρέωση, μιὰ ἐντολὴ σύστοιχη καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰοδίου Παχωμίου, ἀπέναντι στὸ ὅποιο ἀπαιτοῦσε ὑπακοή. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Παχώμιο, ὅμως, ὅταν ζοῦσε, ἦταν ἓνα ἐπακόλουθο τῆς ἀγάπης στὸν πλησίον, εἶχε ἐπομένως διάσταση καθαρὰ πρακτικὴ καὶ κοινωνικὴ⁴⁶. Ἡ μὴ κατανόηση ἀπὸ τὸ Θεόδωρο αὐτοῦ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ καταπίεση κάθε περαιτέρω συζητήσεως εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διαιώνιση σ' ὅλο τὸν μετέπειτα κοινοβιακὸ βίον ἐνὸς ἀναπάντητου ἐρωτήματος: πῶς γίνεται νὰ ὑπάρχουν τυπικὰ ἀκτῆμονες μοναχοὶ σὲ πάμπλουτα κοινόβια⁴⁷;

Φεύγοντας ἀπὸ τὰ παχωμιακὰ κοινόβια διερωτώμεθα ἂν ὑπάρχουν καὶ ἄλλου εἴδους κοινόβια, κι ἂν αὐτὰ παρουσιάζουν κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας. Πράγματι, ἡ ἔρευνα (κυρίως ἡ παπυρολογικὴ) ἔχει ἐπισημάνει ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ παχωμιακὰ. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἢ περισσότερα κοινόβια στὸν Κυνοπολίτη νομό, στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Νείλου μὲ κεντρικὸ μοναστήρι τὸ λεγόμενο Χάθωρ ἢ Φάθωρ καὶ ἐρευνήθηκαν μέσα ἀπὸ δύο διαφορετικὰ ἀρχεῖα ποὺ συνδυάσθηκαν στὶς μέρες μας. Τὸ ἓνα (P. Lond. VI) εἶχε ἀνακαλυφθεῖ παλαιότερα, τὸ 1924, καὶ χρονολογεῖται στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 4ου αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Αὐρηλίου Παγαίου (Aurelius Pagueus), ὁ ὁποῖος ὄντας πρεσβύτερος τοῦ χωριοῦ Ἰπλώνων ἄφηγε στοὺς «προεστώτες» τῆς μονῆς «καλουμένης Ἰθωρ» τὸν ἀδελφὸ του γιὰ ἀναπληρωτῆ στὰ καθήκοντά του προκειμένου νὰ συμμετάσχει σὲ Σύνοδο στὴν Καισάρεια. Ἐπειδὴ ἡ εὐρύτερη συνάφεια τοῦ ἀρχείου ἀφορᾷ σαφῶς μελιτιανούς, πιθανολογεῖται ὅτι καὶ τὸ μοναστήρι αὐτὸ σχετιζόταν μὲ μελιτιανικὲς ομάδες, σχέση

45. Παχωμίον *Ἑλληνικός Βίος Πρώτος* (στὸ ἐξῆς G1) 127-131: κείμ. ἔκδ. HALKIN, στὸ BE-PEΣ, τ. 40, Ἀθήναι 1970, σ. 180,20 - 182,35.

46. Αὐτὸ φαίνεται σὲ πολλὰ στιγμιότυπα τῶν βίων του καὶ σὲ διδασκαλίες του. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἀποκάλυψη ἀπὸ τὸν ἄγγελο γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ἄσκησης ὅτι εἶναι «τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τὸ διακονεῖν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἀποκαταλλάσσειν αὐτούς αὐτῷ» (G1 23: μν. ἔκδ. σ. 138, 7-8).

47. BÜCHLER B., *Die Armut der Armen. Überden ursprünglichen Sinn der mönchischers Armut*, München 1980, σ. 102-114.

πού δὲν εἶναι ἀπίθανη, ἀφοῦ καὶ ὁ καλὰ πληροφορημένος Ἐπιφάνιος Κύπρου μᾶς ἀναφέρει ὅτι μὲ τὸν Μελίτιο εἶχε ταχθεῖ «πλῆθος... ἐπισκόπων τε καὶ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων καὶ ἄλλων ταγματῶν»⁴⁸. Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ ἀρχείου γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα στὴν Αἴγυπτο εἶχε ἀναδειχθεῖ ἀπὸ τὸν Idris Bell⁴⁹. Τὸ ἄλλο ἀρχεῖο ἀνακαλύφθηκε τὸ 1984. Εἶναι αὐτὸ τοῦ πρεσβυτέρου Νέφερου, πού χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 344 ἕως τὸ 360, καὶ ἀφορᾶ καὶ πάλι ἓνα μοναστήρι ὀνόματι Χάθωρ ἢ Φάθωρ. Ἡ ταύτιση τῆς πρώτης κοινότητος μὲ τὴ δεύτερη πρέπει νὰ θεωρεῖται μᾶλλον βέβαιη⁵⁰. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία ἔχουμε σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ μιὰ ιδιόρρυθμη μοναστικὴ «ἡμι-κοινοβιακὴ» πολιτεία, ὅπου οἱ μοναχοὶ (συνήθως συγγενεῖς μεταξὺ τους) ἐπιτρεπόταν νὰ ἔχουν κάποια ἀτομικὴ περιουσία, νὰ ντύνονται ὅπως ἤθελαν (σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παχωμιακὰ μοναστήρια) καὶ νὰ ταξιδεύουν σχετικὰ ἄνετα (δραστηριότητα αὐστηρὰ περιορισμένη στὰ παχωμιακὰ κοινόβια), ἐνῶ ἀσκεῖτο σημαντικὸ κοινωνικὸ ἔργο στὴ γύρω περιοχὴ (βοηθήματα σὲ χῆρες κ.λπ.) καὶ ὑπῆρχε καὶ κοινὴ μικρὴ βιοτεχνικὴ δραστηριότητα. Παράλληλα, ὅμως, ὑπῆρχε κοινὸς κανόνας καὶ διακόνημα τοῦ «Οἰκονόμου», ὅπως καὶ στὰ παχωμιακὰ κοινόβια⁵¹. Ταυτόχρονα, ἄλλα πρόσωπα τροφοδοτοῦνταν μὲ ἐνέργειες τῆς μοναστικῆς κοινότητος μὲ σιτᾶρι, ὅπως ἡ χήρα Ταῦρι. Τὸ σχετικὸ σημεῖωμα βρῖσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Νέφερου⁵². Ἄλλο σημεῖωμα μιλά γιὰ ἀποστολὴ λαδιοῦ⁵³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφὲς ὅτι σὲ ὅλες τὶς μορφὲς τῆς ἄσκησης ὑπάρχει ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς ἀναδιάταξης τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, ὥστε νὰ καθιστοῦν σαφὲς τὸ ἦθος καὶ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸ φῶς τῆς Βασιλείας Του καὶ τὸν ἀναμένει γιὰ νὰ κρίνει τὸν κόσμο. Αὐτὸ φαίνεται καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς μοναστικῆς ζωῆς, τὶς

48. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Πανάριον*: II 48: PG 42, 188BC.

49. IDRIS BELL, H., *Jews and Christians in Egypt, the Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy*; illustrated by texts from Greek papyri in the British Museum, London 1924

50. Βλ. τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα στὸ KRAMER, B., «Neuere Papyri zum früheren Mönchtum in Ägypten», στὸ Most G. W./Petersmann H./Ritter A. M. (ἐπιμ.), *Philantropia kai eusebeia*, Göttingen 1993, σ. 217-233.

51. KRAMER B./SHELTON J. C., *Das Archiv des Nephros und verwandte Texte*, Mainz 1987.

52. «Σεουήρος Ἀρτεμιδώρω γεωργῶ χαίρειν. ἀπὸ τοῦ ὑπὸ σὲ σίτου τοῦ ὄντος ἐν τῷ κοιμητηρίῳ παράσχου Ταῦρι χήρα σίτου ἀρ(τά)βας ἑπτὰ ἀσφαλιζόμενος τὸ ὑπόλυπον ἕως περάσω ἐρῶσθαί σε εὐχομαι» P. Nephros 36: κείμεν., KRAMER, Papyri ὁ.π., σ. 230.

53. P. Nephros 3: κείμεν., KRAMER, Nephros ὁ.π., σ. 43.

μορφές που παίρνει ή λειτουργική ζωή (αγάπες) κ.λπ. Μᾶς ἀπομένει, ὅμως, νὰ διερωτηθοῦμε γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε αὐτὴ ἡ ἀναδιάταξη στὴν περιβάλλουσα κοινωνία. Ἔπαιξε κάποιο ρόλο, κι ἂν ναί, πῶς μπορούμε νὰ τὸν περιγράψουμε;

Οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις μοναστικῆς ζωῆς καὶ κοινωνίας

Ἡ παρουσίασή μας ἐδῶ ἔχει δύο κατευθύνσεις: ἡ μία εἶναι ἡ σχέση ποὺ ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στὶς μοναστικὲς κοινότητες κάθε εἴδους καὶ τὴν γύρω κοινωνία τῶν φτωχῶν ἀγροτικῶν χωριῶν. Ἡ ἄλλη κατεύθυνση εἶναι ἡ σχέση ποὺ δημιουργοῦν αὐτὲς οἱ ὁμάδες μὲ τὶς δομὲς καὶ τὰ κέντρα ἐξουσίας τῆς δομημένης κοινωνίας, δηλαδή τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχει σημασία ἡ φορολόγηση καὶ ἡ ἔνταξη τῶν μοναστικῶν κοινοτήτων στὰ δίκτυα ἀγορᾶς, καθὼς καὶ τὰ δίκτυα στήριξης μὲ χορηγίες ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις.

Γιὰ τὸ πρῶτο θέμα ἔχουμε πολλὲς μαρτυρίες ἀπὸ ποικίλες πηγές ποὺ ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴν εἰκόνα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ παχωμιακὰ κοινόβια διακρίνονται ἀπὸ πυκνὲς ἐπαφές μὲ τὶς γύρω κοινότητες, ἐνῶ μαρτυρεῖται καὶ ἡ περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μέγας Παχώμιος νήστευσε ἀπὸ ἀλληλεγγύη στοὺς γύρω ἀγροτικὸς πληθυσμούς, ποὺ μαστίζονταν ἀπὸ λιμὸ (συχνὸ κατὰ περιόδους τότε). Πιὸ ξεκάθαρη εἶναι ἡ περίπτωση τῶν (ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Παχωμίου) κοινοβίων τοῦ Σενοῦτε τοῦ Ἀτριπέως, ποὺ βρισκόνταν λίγο βορειότερα (Sohag). Ἐκεῖ μαθαίνουμε γιὰ μεγάλο ἀριθμὸ (χιλιάδων) πεινασμένων ποὺ σιτίζονταν τακτικὰ ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες τοῦ ἀρχιμανδριτῆ Σενοῦτε⁵⁴. Στὴν ΗΜ, ποὺ ἀπεικονίζει τὴν κατάσταση στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἄνω (καὶ λιγότερο στὴν Κάτω) Αἴγυπτο, περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ., γίνεται λόγος γιὰ τὰ κοινόβια τοῦ Σεραπίωνος μὲ πληθυσμὸ περὶ τὶς δέκα χιλιάδες μοναχοὺς («μῆς μυριάδος ὄντων»). Σ' αὐτὰ οἱ ἐργαζόμενοι ὡς ἐποχιακοὶ ἐργάτες μοναχοὶ κατέθεταν τοὺς μισθοὺς τους σὲ εἶδος καὶ μοίραζαν στοὺς ἐνδεεῖς περὶ τοὺς 12 ἀρτάβους τὸ χρόνο, ὥστε στὴν περιοχὴ δὲν ὑπῆρχε κανεὶς ποὺ νὰ πένεται καὶ ἡ βοήθεια μοιραζόταν μέχρι τὴν Ἀλεξάνδρεια⁵⁵. Ὁ συγγραφέας ἐπιμένει ὅτι

54. LEIPOLDT, J., *Schenute von Atripe und die Entstehung des national-ägyptischen Christentums*, Leipzig 1903, σ. 94.

55. ΗΜ, 18, 1-2: μν. ἐκδ. 114,1 - 115,15.

καὶ τὰ προηγούμενα μοναστήρια ἔκαναν τὸ ἴδιο, «ἀλλ' ἐκ τῶν καμάτων τῆς ἀδελφότητος μεστὰ σίτου πλοῖα καὶ ἀμφιάσεως εἰς Ἀλεξάνδρειαν τοῖς πτωχοῖς ἐξαποστέλλουσιν διὰ τὸ σπανίους εἶναι παρ' αὐτοῖς τοὺς χρεῖαν ἔχοντας»⁵⁶. Στὴν ἴδια πηγὴ μαθαίνουμε ὅτι σὲ μιὰ περίπτωσι λιμοῦ οἱ «προσοικοῦντες τοὺς τόπους λαοί... παρήσαν ὁμοθυμαδόν» πρὸς τὸν Ἀπολλῶ «σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εὐλογίας ἅμα καὶ τροφὴν αἰτοῦντες»⁵⁷.

Γιὰ τὰ μελιτιανὰ μοναστήρια γράψαμε ἤδη. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἀπεικόνισι μιᾶς ὁλόκληρης πόλης, τῆς Ὁξυρρύγχου, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴν ΗΜ. Ἡ πόλις αὐτὴ παρουσιάζεται ὡς ὑπόδειγμα χριστιανικῆς πόλης, ὅπου ἐνδημοῦν ἀσκητικὲς ἀρετὲς μὲ πρώτη καὶ καλύτερη τὴν φιλανθρωπία⁵⁸. Ἔχω, ἤδη, ἐξηγήσει σὲ ἄλλῃ μου δημοσίευσί, ὅτι οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὸν ἀντικατοπτρισμὸ τοῦ μοναστηριοῦ στὴν πόλι, δηλαδὴ τὴν ἀντίστροφη πορεία τοῦ «πολιτισμοῦ τῆς ἐρήμου», ποὺ περιγράφει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος⁵⁹. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια πρόκειται γιὰ μιὰ σημαντικὴ ἐπίδρασι στὴ στάσι γενικὰ τοῦ πολίτη, ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως (ποὺ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν ΗΜ) τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀσκητικώτατος Ἀββᾶς Ἀπφύ, ἓνα πρῶμο σημαντικὸ δεῖγμα ἀσκητῆ-ἐπισκόπου, στοῦ ὁποῖου τὸν Βίο ἀναφέρεται ὅτι μετὰ τὸν ἐτήσιο ἀπολογισμὸ τῆς ἐπισκοπῆς, τὸ περισσεύμα δινόταν στοὺς φτωχοὺς καὶ ἐνδεεῖς τῆς πόλεως⁶⁰. Ἡ ὀργανωμένη φιλανθρωπία ὡς προϊὸν νέων οἰκονομικῶν ἠθῶν, στὸ ὁποῖο οἱ μοναχοὶ παίζουν κεντρικὸ ρόλο, παίρνει τὴ μορφή συστηματικῆς δομῆς (ἓνα δίκτυο κοινωνικῆς στήριξις) καὶ ὀρίζει καὶ νέο κοινωνικὸ ἦθος, αὐτὸ τῆς ἀξιοπρέπειας στὴν πτωχεία. Στοὺς μεταγενέστερους αἰῶνες αὐτὴ ἡ στάσι γενικεύεται καὶ συστηματοποιεῖται, καθὼς ἀνιχνεύεται διανομὴ βοήθειας ἢ κέντρα βοήθειας («ξενοδοχεῖα») ποὺ συνδέονται μὲ μοναχοὺς σὲ μὴ φιλολογικὲς πηγὲς (παπύρους), μεταξὺ τῶν ὁποῖων περιέχονται καὶ μαρτυρίαι γιὰ τὴ συγκεκριμένη πόλι, τὴν Ὁξυρρύγχου⁶¹. Ἔτσι, ἡ εἰκό-

56. ΗΜ 18, 2: μν. ἔκδ., σ. 115, 12-15.

57. ΗΜ, 8, 44: μν. ἔκδ. σ. 64, 274-277.

58. ΗΜ, 5, 5-6: μν. ἔκδ. σ. 42,18 - 43,30.

59. ΜΟΣΧΟΥ, Δ., «Αἰγυπτιακὸς μοναχισμὸς καὶ ἀναδιάταξι τῶν πολιτισμικῶν δομῶν τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητος (4ος-7ος αἰ. μ.Χ.)», *Θεολογία* 83/1 (2012), σ. 68.

60. Βίος Ἀπφύ 17: ἔκδ. Rossi F., «Trascrizione di tre manoscritti copti der Museo Egizio di Torino», *Mem. Reale Accademia di Scienze di Torino Serie II*, 37 (1885), σ. 82.

61. Βλ. ΡΑΡΑΘΟΜΑΣ, Α., «Eine Abrechnung über Getreideüberlieferungen eines Xenodochions an hilfsbedürftigen Personen. Zur wohlthätigen Aktivität der spätantiken Kirche», στὸ de

να πού δίνεται από τὰ ἀγιολογικά κείμενα καὶ δείχνει τὴν ἐπίδραση τῆς μοναστικῆς ζωῆς στὴν περιβάλλουσα κοινωνία, δὲν ἀπέχει καθόλου ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, οὔτε τὴν ὠραιοποιεῖ.

Πῶς, ὅμως, λειτουργοῦσε αὐτὸ τὸ δίκτυο ἐντεταγμένο στὴν «ἐπίσημη οἰκονομία», δηλαδή τοὺς κλασικοὺς τρόπους οἰκονομικῆς δράσης (γεωργία, ἐμπόριο) καὶ τὴ φορολόγησή τους; Ἔχουμε, βεβαίως, τὴν κλασικὴ περιγραφή τῆς ἀνόδου τῆς μοναστικῆς κίνησης ἀπὸ τὸν Μέγα Ἀθανάσιο, ὅπου πληροφοροῦμαστε ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖ «ὁ ἀδικούμενος οὐδὲ μέμψις φορολόγου», καθὼς εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ μιὰ «χώραν τινὰ καθ' ἑαυτὴν οὔσαν θεοσεβείας καὶ δικαιοσύνης»⁶². Ὑποπτευόμαστε ὅτι καθὼς ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀναχωρητικῶν κοινοτήτων συνέβαινε σὲ ἄγωνα ἐδάφη καὶ δὲν ὑπῆρχε κανονικὴ γεωργία (πού ἦταν βασικὴ πηγὴ φορολόγησης), πράγματι πρέπει νὰ διέφευγε ἀπὸ τὸ κανονικὸ οἰκονομικὸ κύκλωμα. Αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχει ἄλλωστε ὁ ὅρος «ἀναχωρητῆς» στὴ φορολογικὴ ὀρολογία⁶³. Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ Βίου τοῦ Μ. Ἀντωνίου ἀποτελεῖ μιὰ ἐξιδανίκευση. Γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὰ παχωμιακὰ μοναστήρια φορολογοῦνταν⁶⁴, ἐνῶ πρέπει νὰ γίνονταν κατὰ καιροὺς καὶ προσπάθειες φορολόγησης καὶ στοὺς ἀναχωρητὲς μὲ ἄγνωστη ἔκβαση⁶⁵.

Smet R./Melaest H./Saerenis C. (ἐπιμ.), *Papyri in honorem Johannis Bingen Octogenarii*, Louvain 2000, 561-571, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ ξενοδοχεῖο «τόπου Ἄπα Δίου» (PSI IV, 284, 2-6, ἀπὸ τὴν Κώμη Ἀφροδιτῶ μέσα τοῦ 6ου αἰ.) καὶ γιὰ τὸ ξενοδοχεῖο τοῦ «Ἄπα Ἀρτίωνος» (P.Oxy. XXVII 2480, 44, ἀπὸ τὴν Ὁξύρρυγχο, 565-566). Ἐπίσης, μαρτυρίες γιὰ διανομὴ σιταριοῦ ἀπὸ τὸν 3^ο ἕως τὸ β' μισὸ τοῦ 5^{ου} αἰ. στὴν Ἡρακλεόπολη βλ. MAEHLER, H. Abrechnung über Kornverteilung an die Bettler, στὸ de Smet R./Melaest H./Saerenis C. (ἐπιμ.), *Papyri in honorem Johannis Bingen Octogenarii*, Louvain 2000, σ. 521-522. Μιὰ γενικότερη θεώρηση βλ. στὸ WIPSZYCKA, E., «Les aspects économiques de la vie de la communauté des Kellia», στὸ BRIDEL PH. (ἐπιμ.), *Le site monastique copte des Kellia: sources historiques et explorations archéologiques; actes du Colloque de Genève 13 au 15 août 1984*, Genève 1986, σ. 356-357.

62. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Βίος, 44, 3-4: μν. ἔκδ. σ. 254, 12-14.

63. LEWIS, N., «Μερισμὸς ἀνακεχωρητότων: an aspect of the Roman oppression in Egypt», *Journal of Egyptian Archeology* 23 (1937) 63-75

64. Τὸ πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τυχαῖα εὑρήματα σὲ φορολογικὰ κατάστιχα. Βλ. WIPSZYCKA E., Les Terres de la congrégation pachômiennne dans une liste de paiements pour les apora, στὸ Bingen J./Cambier G./Nachtergaele G., (ἐπιμ.), *Le monde grec. Hommages à Claire Préaux*, Université libre de Bruxelles, Faculté de philosophie et lettres, Travaux 62, Brussels 1975, ἰδιαίτ. σ. 630-636.

65. Προβλ. τὴν περίπτωση τοῦ Ἀββᾶ Ἀμμωναθᾶ πού παρενέβη γιὰ νὰ ματαιώσει τὴν πρόθεση τοῦ διοικητῆ τοῦ Πηλουσίου πού «ἤθελεν ἀπαιτῆσαι ἐπικεφάλαια τοὺς μοναχοὺς, καθάπερ καὶ τοὺς κοσμικοὺς», *Γεροντικὸν Ἀμμωναθᾶς*: μν. ἔκδ. σ. 21.

Ἐπίσης, ἔχουμε συμβόλαια γιὰ τὴ μικρὴ περιουσία τῶν παλαιῶν ἐνδοκοινοτικῶν ἀσκητῶν, τῶν «ἀποτακτικῶν», ποὺ προφανῶς καὶ αὐτὴ θὰ φορολογεῖτο. Ὅμως, κι αὐτοὶ μετὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνα δὲν ἀποτελοῦν πιά τυπικὸ εἶδος ἀσκητῆ - μᾶλλον τὸ ἀντίθετο. Μετὰ τὸν 5^ο αἰ. οἱ ἰδιοκτησίες τῶν μονῶν ἀναφέρονται σαφῶς σὲ πολλὰ φορολογικὰ κατάστιχα μέχρι τὸν 8^ο αἰ.⁶⁶.

Περισσότερο ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἐξέλιξη ὄλων τῶν μοναστικῶν ομάδων ἀναφορικὰ μὲ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν ἀνώτερη τάξη, ἰδιαιτέρα τῆς Ρώμης ἀλλὰ καὶ τῶν τοπικῶν μεγαλογαιοκτημόνων. Ἡ ἔλξη ποὺ ἀσκοῦσε ἡ μοναστικὴ κίνηση καὶ στὴν ἀνώτερη τάξη φαίνεται ἀπὸ τὴν προσχώρηση στὸ παχωμιακὸ κοινόβιο τοῦ πλούσιου Πετρῶνιου, ποὺ ἔγινε καὶ γιὰ κάποιον σύντομο διάστημα γενικὸς ἠγούμενος τῆς Κοινωνίας, ὅταν πέθανε ὁ Παχώμιος ἀπὸ τὴν πανώλη, προτοῦ κι ὁ ἴδιος ἐκμετρήσει τὸ ζῆν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀρρώστια. Ὁ Πετρῶνιος μὲ τὴν εἰσοδὸ του στὴν Κοινωνία «ἠνεγκεν ἐρχόμενος, βόας, πρόβατα καὶ σκευὴ παντοῖα»⁶⁷. Ἡ Κοινωνία σύντομα προχώρησε στὴν κατοχὴ καὶ τὴ διανομὴ γιὰ ἐργασία σὲ μέλη τῆς τῶν ἐγκαταλειμμένων ἐδαφῶν («ἄπορα»). Πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Μεγάλου Παχωμίου ἀπέναντι στὶς πρακτικὲς «πελατείας» σὲ ἰσχυροὺς οἱ ὁποῖοι περιέμεναν ὡς ἀντάλλαγμα προσευχῆς πρὶν ἢ καὶ μετὰ τὸν θάνατό τους ἦταν πολὺ ξεκάθαρη καὶ σύμφωνη μὲ τὸ ἀρχικὸ του ἐγχείρημα. Ἡ μικρὴ διήγηση ποὺ ὑπάρχει στὰ Παραλειπόμενα, εἶναι χαρακτηριστικὴ: σὲ περίοδο λιμοῦ ὁ Παχώμιος ἔστειλε μοναχὸ μὲ 100 νομίσματα γιὰ νὰ ἀγοράσει σιτάρι. Μὴ βρίσκοντας ἄλλοῦ, συνάντησε τοπικὸ δημοτικὸ ἀξιωματοῦχο («πολιτευόμενο») ποὺ φύλαγε μέρος τοῦ προβλεπόμενου ἀποθέματος («δημόσιον σῖτον πεπίστευτο») καὶ ἔχοντας ἀκούσει γιὰ τὴν ἐνάρετη φήμη τῆς Κοινωνίας προσφέρθηκε νὰ δανείσει τὸ σιτάρι μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ θερισμοῦ, ὅποτε καὶ τὸ κοινόβιο θὰ τοῦ τὸ ἐπέστρεφε. Ὁ μοναχὸς ὅμως ζήτησε νὰ τὸ ἀγοράσει καὶ τελικὰ ὁ εὐσεβὴς πολιτευόμενος πούλησε σιτάρι καὶ γι' ἄλλα 100 νομίσματα, δίνοντας τὴ δυνατότητα τὸ μοναστήρι νὰ τὸν πληρῶνει ὅποτε εὐκολυνόταν, ζητώντας τους «μόνον εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ». Φέρνοντας τὸ σιτάρι ἀγορασμένο σὲ μιὰ πολὺ συμφέρουσα τιμὴ (13 ἀρτάβους ἀνὰ νόμισμα, ἐνῶ σ' ὅλη τὴν Αἴγυπτο ἀγοράζονταν μόνο 5, δηλαδὴ σχεδὸν στὸ ἓνα τρίτο) ἀντιμετώπισε ἀπαγόρευση εἰσόδου ἀπὸ ἓναν ἐξοργισμένον Παχώμιο, γιατί ὁ

66. GASCOU J., λ. Monasteries, Economic Activities of, στὸ Atiya Az. (ἐπιμ.) *The Coptic Encyclopedia* τ. 5, NY/Oxford/Singapore/Sidney 1991, σ. 1643

67. G1, 80: μν. ἔκδ., σ. 160, 4-7.

μοναχός «τῷ τῆς φιλοκερδίας πάθει πυρωθεῖς κατεδουλώσατο ἡμᾶς πάντας ποιήσας ὑποχρέους εἶναι, καὶ ἀκορέστως μὲν φιλανθρωπία τοῦ δεδωκότος χρησάμενος, πλεονεξίας δὲ τρόπον ἐργασάμενος, ὑπὲρ τὴν χρεῖαν ἡμῶν κομίσας σίτον καὶ ἐξ αὐθεντίας ἑαυτῷ δανεισάμενος ὃν οὐκ ἔχομεν πόθεν ἀποδοῦναι». Γι' αὐτὸ ὁ μοναχός, πού ἐκμεταλλεύτηκε τὴν εὐσέβεια τοῦ «πολιτευομένου», νὰ ἀνταλλάξει μέρος τῆς τιμῆς τοῦ σίτου μὲ προσευχές, ὑποχρεώθηκε νὰ ξαναπουλήσει τὸ σιτάρι στὴ φθινὴ τιμῇ πού τὸ ἀγόρασε, νὰ ἐπιστρέψει τὰ χρήματα καὶ νὰ ἀγοράσει μὲ αὐτὰ ὅσο σιτάρι μποροῦσε στὴν τρέχουσα (ὑψηλὴ) τιμῇ. Κατόπιν ἀπαλλάχθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο διακόνημα⁶⁸.

Μεταγενέστερη ἐξέλιξη

Ἡ τόσο, ὅμως, αὐστηρὴ γραμμὴ τοῦ παχωμιακοῦ κοινοβίου (πού θὰ ἔπρεπε γενικὰ νὰ ἀποτελεῖ ὑποχρεωτικὸ παράδειγμα σήμερα) δὲν ἀκολουθήθηκε γενικὰ στὴν ἐξέλιξη τοῦ κοινοβίου ἀλλὰ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ γενικώτερα. Γενναῖες χορηγίες μαρτυροῦνται σὲ πολλὲς κατηγορίες πηγῶν σὲ πολλὰ μοναστήρια τῆς Αἰγύπτου μέχρι τὸν 8^ο αἰ.⁶⁹. Οἱ χορηγίες αὐτὲς συνδέονται ἀκόμη καὶ μὲ ἐπιστολές, ὅπου σὲ μιὰ περίπτωση τὸν 5^ο αἰ. τὸ «καθ' ἡμᾶς εὐαγὲς κοινόβιον» ζητᾷ «κε]λεῦσαι προσαπολυθῆναι ἡμῖν ἃ ἐξ ἔθους εὐηργέ[τηκε ὁ -ca.?- ἔνδοξος ὑμῶν οἶκος ὅπως καὶ κατὰ τοῦτο εὐχαρισ[τῶμεν αὐτῇ. καίπερ ἄμα]ρτωλοί ἐσμεν, τὰς συνήθεις εὐχὰς ἀναπέμψομε(ν) [πρὸς τὸν θεὸν ὑ]πὲρ σωτηρίας αὐτῆς κ(αι) συστάσεως παντὸς τοῦ [-ca.?-]ς οἴκου», «ὑπενθυμίζοντας» ἔτσι στὸν πλούσιο ἀποδέκτη τὴ σημασία τῶν προσευχῶν τους⁷⁰. Ἀκόμη, ὅμως, καὶ στὰ ἀναχωρητικὰ Κελλία, τὰ ὑπολείμματα ἀπὸ τὸν ἐξοπλισμὸ τους μετὰ τὸν 5^ο αἰ. πού ἔρχονται στὸ φῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, μαρτυροῦν ἕναν ἀκριβὸ ἐξοπλισμὸ (π.χ. γυάλινα ἀντικείμενα) ἢ σημαντικὲς ἀγιογραφίες, πού προέρχονται ὀπωσδήποτε ἀπὸ πλούσιες δωρεές⁷¹. Ἄν φύγουμε ἀπὸ τὴν Αἴγυ-

68. Ὅλη ἡ διήγηση στὸ *Περὶ τῶν ἁγίων Παχουμίου καὶ Θεοδώρου Παραλειπόμενα*, 21-22: κείμε. ἔκδ. Halkin, στὸ ΒΕΠΕΣ τ. 40, Ἀθήναι 1970, σ. 208-209.

69. GASCOU, *Monasteries*, ὅ.π. σ. 1641-1642.

70. PSI 14 1425 (5ος αἰ., Ὁξύρρουγγος), βλ. REMONDON, R., «L'église dans la société égyptienne à l'époque byzantine», *Chronique d'Égypte* 47 (1972), ἰδιαίτ. 272-273.

71. Γιὰ μιὰ εἰσαγωγή στὰ στοιχεῖα ὑλικῆς διαβίωσης στὰ Κελλία βλ. HUSSON, G. «L'habitat monastique en Égypte, à la lumière des papyrus grecs, des textes chrétiens et de l'archéologie», στὸ Vercoutter J. (ἐπιμ.), *Hommages à la mémoire de Serge Sauneron, 1927-1976*, τ. 2: Égypte

πτο, θά συναντήσουμε πλούσια δράση δωρητών σέ πολλά μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης, πού ἔχουν κι ἓνα διεθνή χαρακτήρα.

Μέ ὅλα τὰ παραπάνω δέν εἶναι περίεργο τὸ γεγονός ὅτι πολλά μοναστήρια εἶναι ἐμφανῶς ἐνταγμένα στοὺς βασικούς οἰκονομικούς μηχανισμούς, μερικά (ἀλλὰ ὄχι ὅλα) συγκεντρώνουν μεγάλη περιουσία, ἢ ὁποία ὅμως εἶναι ἐγκατεσπαρμένη (δέν ἔχει δηλαδή τὴ μορφή τῆς μεγάλης ιδιοκτησίας τοῦ λατιφούντιου) καὶ γι' αὐτὸ συνήθως τὴν ἐνοικιάζουν σέ «κολονοὺς» ἡμιελεύθερους ἀγρότες. Μολονότι οἱ οἰκονομικοὶ ὄροι πού διεῖπαν τέτοιες μισθώσεις δέν ἦταν οὔτε καλύτεροι, οὔτε χειρότεροι ἀπὸ ἄλλους γαιοκτήμονες, ὑπῆρχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχε μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἀνεξαρτησία τῶν μισθωτῶν ἀπέναντι στὴ μονή-γαιοκτήμονα⁷².

Δέν πρέπει ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ καταδικαστέες πρακτικές, ὅπως ὁ πορισμὸς χρημάτων ἀπὸ τόκους, καθὼς καὶ πώληση ἀξιομάτων καὶ καμμιά φορὰ ὀλόκληρων ἀσκητηρίων σέ λαϊκούς⁷³. Οἱ τελευταῖοι πολλὲς φορὲς ἔκαναν δωρεὲς μὲ ὄρους πού τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ἐπεμβαίνουν στὰ οἰκονομικὰ τῶν μονῶν, καὶ πολλοὶ ἔκαναν καὶ περιουσίες ἀπὸ αὐτά⁷⁴ - μιὰ πραγματικότητα, πού θά ἀναβιώσει κατὰ τὴν ἀναγέννηση τῶν μονῶν μετὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες στὸ βυζαντινὸ χῶρο. Ὅμως, εἶναι ἐξίσου γνωστὸ ὅτι ἀσκήθηκε καὶ δριμεῖα κριτικὴ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς μοναχοὺς ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἀπὸ πολὺ νωρίς. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἢ ὀργάνωση στὰ μεγάλα κοινόβια ἐξασφάλισε σ' αὐτὰ μιὰ σταθερὴ βάση καὶ μακρομέρευση μέσα στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες μὲ ἀντίτιμο, ὅμως, τὴν ἐνσωμάτωση στὸ σύστημα σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Ἀπὸ πλευρᾶς παρέμβασης στὴν κοινωνία, παρὰ τὴν κριτικὴ πού ἀσκήθηκε στὸ μοντέλο συμπεριφορᾶς τὸν μοναχισμό (πού θεωρήθηκαν γιὰ τὴν κοινωνία «idle mouths» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ

post-pharaonique, Kairo 1979, σ. 191-207. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διάσταση βλ. WIPSYZKA, Kellia ὁ.π., σ. 117-114.

72. GASCOU, *Monasteries* ὁ.π., σ. 1644.

73. Μαρτυρία γι' αὐτὸ ἡ ἀντίδραση τοῦ Ἰουστινιανοῦ «ἐπειδὴ δὲ ἔγνωμεν δεινόν τι πλημμέλημα γινόμενον παρὰ τε Ἀλεξανδρεῦσι καὶ Αἰγυπτίοις, ἦδη δὲ καὶ ἐν τισιν ἑτέροις τῶν ὑπῆκόων τόποις, τὸ τινος θαρρεῖν αὐτὰ διὰ τὰ εὐαγῆ μοναστήρια πωλεῖν ἢ ἀμείβειν ἢ δωρεῖσθαι ... ὥστε αὐτὰ μεταβαλεῖν ἐξ ἱεροῦ καὶ θεοφιλοῦς σχήματος εἰς ἰδιωτικὴν διαίταν τε καὶ κατάστασιν, τοῦτο παντελῶς τοῦ λοιποῦ γίνεσθαι κωλύομεν» *Νεαρά* 7, 11: ἔκδ. R. Scholl, *Novellae*, CJC v. 4., Weidmann 1954°, σ. 61.

74. Ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ἀπολλωνίου ἀπὸ τὴν Ἀφροδιτώ. Βλ. GASCOU, *Monasteries*, ὁ.π. σ. 1644

Jones) γίνεται σαφές ότι ή εκ πρώτης όψεως «άντιπαραγωγική» λειτουργία του μοναχισμού έπέφερε στην κοινωνία πολλά θετικά, που άντιστάθμιζαν αυτή την άντιπαραγωγικότητα. Έρημες περιοχές έποικίσθηκαν, δημόσια έσοδα δημιουργήθηκαν και πολλά μοναστήρια είχαν αναλάβει δημόσιες λειτουργίες (π.χ. τη μεταφορά του φόρου σε σιτάρι προς την πρωτεύουσα με πλοίο, τη *navicularia functio*, που βάρυνε τα παχωμακά μοναστήρια ακόμη και μέχρι τον 7^ο αί.)⁷⁵.

Άπο πλευράς, όμως, έσωτερικής επίδρασης στα έσωτερικά της έκκλησιαστικής ζωής χρήζει περαιτέρω διερευνήσεως τó πώς προέκυψε μια πολύ άνεπτυγμένη γραμματεία που άφορα την άξιολόγηση του έσωτερικού της πνευματικής ζωής και των προθέσεων και των λογισμών του άνθρώπου (ή λεγόμενη νηπτική γραμματεία), ενώ ταυτόχρονα στην πράξη ó μοναχισμός ύλοποιήθηκε κυρίως άπο τα μεγάλα κοινόβια διακινδυνεύοντας κάθε στιγμή την έκκοσμίκευσή του, όπως αναφέραμε λίγο παραπάνω. Η έξήγηση πιθανόν βρίζεται στην διάδοση της έξατομίκευσης και της έκπνευμάτωσης του άρχικού έσχατολογικού βιώματος που οίστηγλάτησε τη μοναστική κίνηση, κι αυτά συνέβησαν κυρίως με τη γένεση και τη διασπορά (πολλές φορές με μεγάλες περιπέτειες όσον άφορα τα κείμενα) της διδασκαλίας του Εύαγγρίου του Ποντικού και των όμοιδατών του. Έκει προέκυψαν περισσότερο άλληγορικές και άτομοκρατικές έκδοχές της άποταγής, της πτωχείας, της φιλανθρωπικής διακονίας κ.λπ.⁷⁶. Αυτή ή έξέλιξη άφησε κάπως θεολογικά άνεπεξέργαστη την πρακτική-όργανωμένη πλευρά του μοναχισμού, με μόνη προσπάθεια σύνθεσης την Κλίμακα του Ίωάννου του Σιναΐτου. Άλλα αυτά είναι ύποθέσεις για έξελίξεις που διαφεύγουν σαφώς άπο τα περιθώρια του παρόντος άρθρου.

Τελικά, συγκροτούμε ότι μέσα στις ιστορικές άλλαγές που συνοδεύουν την πορεία της Έκκλησίας, αυτή άνταποκρίνεται στις προκλήσεις με νέα ιστορικά φαινόμενα και έξελίξεις που άναπτύσσονται μέσα της (όπως την άνάπτυξη του μοναχισμού) και κάνει πράξη την άνακαίνιση του κόσμου και τη νίκη κατά του θανάτου μέσα άπο την πρόγευση της Μελλούσης Βασιλείας (που ξεκίνησε με τον έρχομό του Ίησου Χριστού). Η πράξη αυτή άφορα και τις οικονομικές

75. GASCOU, *Monasteries*, ό.π. σ. 1644-1645.

76. Άναλυτικά για τó θέμα αυτό, ΜΟΣΧΟΥ, Δ., «Η έσχατολογία στον αϊγυπτιακό μοναχισμό έπί τη βάσει της Ίστορίας των κατ' Αϊγυπτον μοναχών και της Λαυσαϊκής Ίστορίας», στο Ί. Μ. Δημητριάδος - Άκαδημία Θεολογικών Σπουδών (έπιμ.), *Έκκλησία και Έσχατολογία, Χειμερινό Πρόγραμμα 2000-2001*, Άθήνα 2003, σ. 191-221.

σχέσεις και τόν τρόπο πού αὐτὲς ἐπηρεάζουν καὶ τίς κοινωνικὲς. Ὁ μοναχισμὸς εἶναι ἓνα πρώτης τάξεως πεδίο μελέτης αὐτῆς τῆς ἀνακαίνισης στὴν οἰκονομία, πού περιέχει ἰδιαιτέρως διδάγματα καὶ γιὰ τὴν «κοσμική» κοινωνία οὐσιαστικὰ μέχρι σήμερα.